

БУЦЬ Ж. В.

Київський національний лінгвістичний університет

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕКСТОВОГО КОНЦЕПТУ ЖІНОЧНІСТЬ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ ФРАНЦУЗЬКИХ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ РОМАНІВ XIX – XX СТОЛІТЬ

У статті представлено аналіз комунікативного простору французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть з огляду на реалізацію текстового концепту жіночність. Особлива увага приділяється мимічним, зоровим, проксемічним і фонаційним сигналам, що імплікують у концептуальному просторі творів гендерно-спрямований текстовий концепт.

Ключові слова: комунікативний простір, текстовий концепт жіночність, невербальні засоби, французький соціально-побутовий роман.

В статье проанализировано коммуникативное пространство французских социально-бытовых романов XIX–XX веков в связи с реализацией текстового концепта женственность. Особое внимание обращается на мимические, визуальные, проксематические и голосовые сигналы, которые имплицитно в концептуальном пространстве произведений текстовый концепт гендерной направленности.

Ключевые слова: коммуникативное пространство, текстовый концепт женственность, невербальные средства, французский социально-бытовой роман.

This article deals with the communicative space of French social and life novels of the XIX – XX centuries taking into consideration the textual concept FEMININITY's realization. The special attention pays at various signs: mimic, visual, vocal and areal which introduce the gender textual concept into the novels.

Key words: communicative space, textual concept FEMININITY, nonverbal means, French social and life novel.

Актуальність статті зумовлена загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на комунікативну функцію мови. Розвиток когнітивно-комунікативної парадигми сучасної лінгвістики надає можливість розглядати концепти на дискурсивному рівні й представляти їх як функціональні одиниці. На сьогодні вітчизняні науковці все частіше звертаються саме до прагматичного аспекту у дослідженнях з когнітивної лінгвопоетики [1–6].

Художній твір останнім часом набуває дискурсивного характеру, що передбачає його розуміння як складного комунікативного явища [7:196–197]. У реальному спілкуванні люди не обмежені використанням виключно мовних кодів, вони

обмінюються інформацією за допомогою інших засобів – жестів, міміки, постав тіла, запахів, одягу тощо, і тому у комунікативній лінгвістиці особливе місце займають невербальні знаки спілкування [8:143; 9:58–59].

Мета статті полягає у виявленні невербальних засобів реалізації текстового концепту ЖІНОЧНІСТЬ у комунікативному просторі французьких соціально-побутових романів XIX – XX століть.

Об’єктом дослідження є мімічні, зорові, проксемічні й фонаційні сигнали, які імплікують гендерно-спрямований текстовий концепт у комунікативному просторі французьких соціально-побутових романів двох століть.

Предметом дослідження є текстовий концепт ЖІНОЧНІСТЬ.

Матеріалом дослідження було обрано твори французьких письменників, що належать до різновиду реалістичного романного жанру, оскільки саме вони мають характер соціально-побутового роману [10; 11]. Отже, ілюстративним матеріалом слугували твори Ф. Стендаля “Le Rouge et le Noir”, О. де Бальзака “Eugénie Grandet”, Г. Флобера “Madame Bovary”, Е. Золя “Thérèse Raquin”, Е. Гонкура “La Faustin”, Ф. Моріака “Thérèse Desqueyroux”, Ф. Еріа “Famille Boussardel” і Б. Клавеля “Le Tonnerre de Dieu (qui m’emporte)”. **Наукова новизна** статті полягає у тому, що вперше зосереджена увага на розгляді невербальних засобів реалізації гендерно-спрямованого текстового концепту (далі ТК) у французьких соціально-побутових романах. Особливої значущості набуває діяхронічний ракурс розгортання ТК ЖІНОЧНІСТЬ у досліджуваних творах.

Праці сучасних лінгвістів, що фокусуються на аналізі “мови у дії” (термін В. Ф. Велівченко) [12:35], висвітлюють єдність мовного і позамовного планів та особливості їх взаємозв’язку. Невербальні сигнали спрямовують комунікацію за допомогою різноманітних засобів (жестів, наголосів тощо), роблять смислові наголоси і підсилюють висловлювання через його жестове дублювання, створюють контекст, вказують на статус мовця, замінюють слова і речення.

Невербальний канал спрямовано на трансляцію емоційних станів співрозмовників [13:47–48], а представниці жіночої статі є

найбільш чуттєвими, тому у комунікативному просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть в реалізації ТК ЖІНОЧНІСТЬ та його структурних складників переважають саме невербальні засоби.

Існують різні типології невербальних засобів спілкування, в залежності від сенсорних систем, якими вони відтворюються й сприймаються [9:59–60]. Але майже в усіх класифікаціях невербальних комунікативних знаків присутні кінесика (жести, міміка), проксемика (поза, положення комунікантів відносно один до одного), фонація (невербальні знаки, що мають звучання) [9:61–66; 14:196–203].

Кінесика є одним із найпоширеніших засобів невербального спілкування, який вагомо впливає на його перебіг. Кінестетичними сигналами вважаються жести, міміка, постава. Ці сигнали можуть бути як свідомими (контрольованими), так і підсвідомими (неконтрольованими) [9:61]. У нашому дослідженні найпоширенішою є друга група кінестетичних знаків, оскільки саме вони віддзеркалюють емоційний стан людини.

Н. І. Формановська виокремлює комунікативний і некомунікативний жести. До останнього російська дослідниця відносить фізіологічний чи ритмічний жести [14:198]. У концептуальному просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть як один із структурних складників ТК ЖІНОЧНІСТЬ актуалізується ТК ЗРАДА, який реалізується не лише комунікативними жестами:

“[...] sa soeur, la figure allumée de colère et de chambertin, et levée tout debout, les mains appuyées sur la table, lançait à son amant [...]. Puis la femme battit l’air de ses bras, et des crispations nerveuses coururent ondulantes le long de tous ses membres” [16:77].

Героїня твору Е. Гонкура “La Faustin”, дізнавшись про зраду коханого чоловіка, не в силах стримувати гнів, який має фізіологічний прояв (*figure allumée de colère* – “лице, що палало від гніву”; *des crispations nerveuses coururent ondulantes le long de tous ses membres* – “від нервового сіпання колихалися її кінцівки”). Знервований стан жінки підкреслено комунікативними жестами. Вона встала (*levée tout debout*), щоб виказати своє зверхнє ставлення до огидного їй чоловіка, оперлася руками на стіл (*les mains appuyées*

sur la table) задля підтримки, оскільки була обурена і вражена поведінкою коханого. І, щоб виказати справжні емоції зрадженої жінки, почала руками бити у повітрі (*battit l'air de ses bras*).

А інша представниця жіноцтва, Тереза Ракен з однойменного твору Е. Золя, відчувала гострі емоції зраджуючи не коханого чоловіка: “*Thérèse respirait fortement, elle serrait son amant à pleins bras, elle se vengeait, et ses narines minces et souples avaient de petits battements nerveux*” [17:52]. Глибоке дихання (*respirait fortement*) вказує на фізіологічний чинник емоційного стану жінки, а ніздрі, що знервовано здіймалися (*ses narines avaient de petits battements nerveux*) лише підкреслюють її негативне ставлення до чоловіка – помсту (*se vengeait*).

Жести у спілкуванні несуть різноманітну інформацію, яка неодмінно пов'язана з емоційними станами комунікантів [9:64]. Представниці жіноцтва є чуттєвими створіннями, тому реалізація ТК структурних компонентів ТК ЖІНОЧНІСТЬ за допомогою кінестетичних сигналів у комунікативному просторі французьких соціально-побутових романів ХІХ–ХХ століть представлена найбільш широко. Кінеми імплікують у досліджуваних творах ТК СТРАХ, ЖЕРТОВНІСТЬ, СТРАЖДАННЯ і БАЙДУЖІСТЬ.

Одна з головних героїнь роману Б. Клавеля “*Le Tonnerre de Dieu (qui m'emporte)*” Сімона відчуває нестриманий страх, йдучи вночі по лісу у незнайомій місцевості: “*J'ai dû serrer sa main plus fort car il m'a demandé si j'avais peur. J'ai répondu que non, mais je crois bien qu'en réalité j'avais un peu peur*” [18:17]. Дівчина сильніше стискає (*serrer sa main plus fort*) руку Брасака, який супроводжує її. Таким чином Сімона начебто підтверджує думку чоловіка про те, що їй моторошно (*j'avais un peu peur*). Отже, жест стискання руки імплікує у художньому просторі ТК СТРАХ.

У структурі розгортання ТК ЖІНОЧНІСТЬ у концептуальному просторі французьких соціально-побутових романів ХІХ–ХХ століть актуалізується ТК ЖЕРТОВНІСТЬ, який у комунікативних ситуаціях реалізується за допомогою жестів.

Так, наприклад, інша представниця слабкої статі у творі Б. Клавеля “*Le Tonnerre de Dieu (qui m'emporte)*” заміжня жінка Марія повністю підкорена чоловікові, що імпліцитно виражено в її жестах: “*Timidement la femme s'est avancée. Elle avait joint ses*

grosses mains sur son ventre et se tortillait les doigts [...]” [18:38]. Не в змозі протистояти Брасаку, Марія покірливо сприймає присутність молодшої дівчини у своєму будинку. Емоційний стан жінки відтворено за допомогою жестів: склала руки (*avait joint ses grosses mains*) і стискала пальці (*se tortillait les doigts*). Ці кіними відтворюють рухи при молитвах, що імплікує у концептуальному просторі роману ТК ЖЕРТОВНІСТЬ.

Найбільш емоційно-експліцитними є страждання представниць жіноцтва. ТК СТРАЖДАННЯ у комунікативному просторі досліджуваних творів реалізовано ін естетичними сигналами:

1) “*Thérèse eut un geste d’inquiétude. [...] les lèvres pincées, ne répondit pas [...]*” [17:186].

2) “*Thérèse se détourne pour que l’ennemi ne voie pas sa figure décomposée. [...] Impossible de protester; elle étouffe*” [19:8].

Страждання головних героїнь романів Е. Золя “*Thérèse Raquin*” (1) і Ф. Моріака “*Thérèse Desqueyroux*” (2) мають різні коріння, але у комунікативному просторі ілюстративного матеріалу мають вираження у жестах. Тереза Ракен з однойменного твору Е. Золя (1) відчуває ненависть до чоловіка, який спричиняє їй як фізичного, так й морального болю. Вона настільки виснажена стосунками з цією людиною, що на репліку Лорана про те, що він кидає роботу і потребує коштів, жінка нічого не говорить, а лише схвильованим жестом (*un geste d’inquiétude*) і зціпивши губи (*les lèvres pincées*) виказує свій емоційний стан.

Тереза Декейру з однойменного роману Ф. Моріака (2) страждає одночасно від подружньої байдужості й від почуттів провини за скоєну спробу вбивства чоловіка. Тому при розмові з Бернаром жінка відвертається (*se détourne*), щоб не виказати свій емоційний стан спотвореним обличчям (*figure décomposée*). А, відчуваючи провину за скоєний злочин і не в змозі заперечити (*Impossible de protester*) аргументам чоловіка, Тереза задихається (*étouffe*), що також спричиняє певні страждання.

У концептуальному просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть у структурі розгортання ТК ЖІНОЧНІСТЬ актуалізується ТК БАЙДУЖІСТЬ. Здебільшого в досліджуваних творах свою байдужість жінки проявляли по відношенню до чоловіків. Ема, головна героїня роману Г. Флобера

“Madame Bovary” усім своїм виглядом і жестами виказує толерантність до розмови Шарля Боварі про їх подружні стосунки: “*Emma l’écoutait la tête basse, et tout en remuant, avec la pointe de son pied, des copeaux par terre.*

Mais, à cette phrase :

– *Est-ce que nos destinées maintenant ne sont pas communes.*

– *Eh non ! répondit-elle. Vous le savez bien. C’est impossible.*

Elle se leva pour partir. [...]

Elle remua la tête en signe d’assentiment ; puis, un quart d’heure après [...]” [20:179–181].

У наведеному фрагменті жінка слухає чоловіка опустивши голову (*l’écoutait la tête basse*), що свідчить про незацікавленість проблемою спілкування. До того ж Ема своєю поведінкою підкреслює наскільки їй байдуже усе, що стосується їх подружжя. Вона зайнята іншою справою – ногою перебирає стружку на землі (*en remuant des copeaux par terre*), аби якнайшвидше закінчити нецікаву їй розмову, Ема встає, щоб піти (*se leva pour partir*). На спонукання Шарля до комунікативного акту дружина хитає головою (*remua la tête*) і лише за чверть часу (*un quart d’heure après*) намагається відповісти чоловікові.

Мову поглядів виокремлюють із мімічних знаків у зв’язку з особо важливим значенням цього засобу і компоненту невербальної комунікації [14:205]. За виразом погляду співрозмовник намагається зрозуміти ступінь відвертості, емоційний стан партнера тощо. Структурні складники ТК ЖІНОЧНІСТЬ такі як ГОСПОДАРКА, ОБМЕЖЕНА СВОБОДА, ЖЕРТОВНІСТЬ у комунікативному просторі французьких соціально-побутових романів ХІХ–ХХ століть реалізовано мімічними засобами.

“*Dans le regard qu’elle fit courir autour de la table, elle s’aperçut que sa tante Louis avais devant elle, comme les autres convives, une assiette de bisque. Or, madame Louis, atteinte d’entérite chronique, se trouvait alors en crise, et Amélie, le matin, avait rappelé qu’on devait lui préparer un consommé de volaille. Un coup d’oeil sévère au maître d’hôtel rompu à cette télégraphie : le domestique comprit, donna l’ordre [...]* Cet incident acheva de rasseoir madame Boussardel dans son rôle” [21:463–464].

У наведеному фрагменті один із жіночих персонажів твору Ф. Еріа “*Famille Boussardel*”, Амелі Бусардель, під час вечері лише поглядом демонструє своє положення господарки, яка має слідкувати за усім, що відбувається за столом (*le regard qu'elle fit courir autour de la table* – “поглядом вона окинула увесь стіл”). Помітивши невиконання вказівок, молода жінка суворим виразом очей (*Un coup d'oeil sévère*) вказує на помилки, і цей жест добре розуміє слуга, який відразу виправляє їх (*le domestique comprit, donna l'ordre*). Саме така мовчазна комунікативна поведінка сприяла тому, що молода пані Бусардель зміцнила свої позиції господарки (*Cet incident acheva de rasseoir madame Boussardel dans son rôle*).

Перебуваючи у шлюбі представниці жіноцтва у французькому суспільстві ХІХ століття відчували обмеження свободи, що у концептуальному просторі соціально-побутових романів імплікує ТК ОБМЕЖЕНА СВОБОДА. Приклад реалізації цього ТК ми знаходимо у фрагменті з твору О. де Бальзака “*Eugénie Grandet*”: “– *Je ne vois point de partis pour elle à Saumur, répondit madame Grandet en regardant son mari d'un air timide qui, vu son âge, annonçait l'entière servitude conjugale sous laquelle gémissait la pauvre femme*” [22:18]. При обговоренні кандидатур для чоловіка своєї доньки пані Гранде наважується відповісти, що немає належної партії, але при цьому несміливо позирає на пана Гранде (*en regardant son mari d'un air timide*), і її погляд виказує повне подружнє рабство, від якого потерпала нещасна жінка (*annonçait l'entière servitude conjugale sous laquelle gémissait la pauvre femme*).

Повна підпорядкованість чоловікам (як фінансова, так і правова) представницями слабкої статі у французькому суспільстві, зокрема у ХІХ столітті, сприймалась як жертвовність. Одним із структурних компонентів розгортання ТК ЖІНОЧНІСТЬ у досліджуваних творах є ТК ЖЕРТОВНІСТЬ.

“– *Si ton père s'aperçoit de quelque chose, dit madame Grandet, il est capable de nous battre.*

– *Eh! bien, il nous battra, nous recevrons ses coups à genoux.*

Madame Grandet leva les yeux au ciel, pour toute réponse [...]” [22:58].

У наведеному фрагменті пані Гранде схвилювана, що її чоловік довідається про те, що Євгенія віддала без його відома

заощадження і побоюється побиттів паном Гранде. А на намір доньки сприйняти усе покірливо, на колінах (*à genoux*), вона лише поглядом до неба (*leva les yeux au ciel*) погоджується й готова принести себе у жертву.

Важливе значення для комунікативної ситуації має простір, у межах якого знаходяться комуніканти [9:65]. Проксеміка досліджує положення співрозмовників у просторі, їх розміщення відносно один одного. Розрізняють: а) зону інтимного спілкування (найбільш близьке розташування), б) зону особистісного спілкування, в) зону соціального спілкування і г) зону публічного спілкування (найбільш далеке розташування) [14:204]. ТК ПРИСТРАСТЬ і МАТЕРИНСТВО як структурні складники ТК ЖІНОЧНІСТЬ у комунікативному просторі французьких соціально-побутових романів ХІХ–ХХ століть актуалізуються у просторових відносинах між персонажами.

Так, наприклад, при зустрічі зі своїм коханцем мадам де Реналь, героїня твору Ф. Стендаля “*Le Rouge et le Noir*”, кидається в обійми Жюльєна (*se précipita dans ses bras*), тим самим порушуючи інтимну зону молодого чоловіка, що у концептуальному просторі роману імплікує ТК ПРИСТРАСТЬ: “*Mme de Rênal s’élança vers lui et se précipita dans ses bras*” [23:299].

Стан емоційної й просторової близькості притаманний стосункам між батьками і дітьми. Одним з структурних складників ТК ЖІНОЧНІСТЬ є ТК МАТЕРИНСТВО, який у комунікативних ситуаціях досліджуваних творів реалізується за допомогою проксемічних сигналів: “*Madame Grandet, au cou de laquelle Eugénie sauta pour l’embrasser avec cette vive effusion de coeur que nous cause un chagrin secret [...]*” [22:55]. Жіночі персонажі роману О. де Бальзака “*Eugénie Grandet*” відчувають особливу близькість один до одного, особливо у моменти, коли їх об’єднують спільні таємниці. Свою любов до матері Євгенія виражає саме долаючи зону інтимного спілкування, кидаючись їй на шию (*Eugénie sauta au cou*). А посилює емоційний стан жінок подвійне порушення відстані – донька щиро й палко цілує пані Гранде (*l’embrasser avec cette vive effusion de coeur*).

Різноманітною за значенням є фонація. Інтенаційні й тембровані модуляції, ступінь гучності і швидкість мовлення, паузація, мовчання, придиш, які пов’язані з емоційним станом, а

також інші компоненти, що мають звукове вираження можуть бути комунікативно значущими [14:206].

Серед фонаційних сигналів реалізації структурних складників ТК ЖІНОЧНІСТЬ у комунікативному просторі французьких соціально-побутових романів ХІХ–ХХ століть особливого значення набувають тембровані модуляції, які відтворюють емоційний стан персонажів. Найбільш емоційно насиченими у досліджуваному матеріалі є відчуття пристрасті і страху, що віднаходять імпліцитне вираження у ТК ПРИСТРАСТЬ і СТРАХ.

Героїня твору Г. Флобера “Madame Bovary” чинить опір ласкам коханця, але фонаційні сигнали, які подає Ема (*petits rires sonores* – “дзвінкий сміх”) демонструють приємні відчуття молодої жінки, що у концептуальному просторі роману імплікує ТК ПРИСТРАСТЬ: “– *Mais vous êtes fou ! ah ! vous êtes fou ! disait-elle avec de petits rires sonores, tandis que les baisers se multipliaient*” [20:259].

А представниця жіноцтва у романі Ф. Моріака “Thérèse Desqueyroux” Сімона, скута страхом (*Prise de panique*) не змогла розмовляти, а лише бурмотіла (*balbutie*): “*Prise de panique, Thérèse balbutie [...]*” [19:6].

Таким чином, аналіз ілюстративного матеріалу надає можливість виявити мимічні, проксемічні, зорові й фонаційні компоненти реалізації ТК ЖІНОЧНІСТЬ у комунікативному просторі французьких соціально-побутових романів ХІХ–ХХ століть, що зумовлено особливою емоційною природою представниць жіночої статі.

Перспективним для подальшого дослідження функціонування ТК ЖІНОЧНІСТЬ у комунікативному просторі французьких соціально-побутових романів ХІХ–ХХ століть, видається, на нашу думку, аналіз і класифікація комунікативних актів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієвська В. В. Концепт антилюдина у французькій драматургії абсурдизму: структура, семантика, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / Андрієвська Вікторія Валеріївна ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2010. – 20 с.
2. Буцикіна Н. Є. Лінгвокогнітивний і комунікативний аспекти внутрішнього мовлення персонажів (на матеріалі художньої прози Ф. Моріака) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Буцикіна Надія Євгенівна; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2004. – 256 с.
3. Дорош О. О. Лінгвокогнітивний і комунікативний аспекти авторського жіночого мовлення в романах Маргеріт Дюрас : дис. ... канд. філол. наук :

- 10.02.05 / Дорош Ольга Олександрівна ; Київськ. лінгв. ун-т. – К., 2006. – 206 с.
4. *Истоміна О. М.* Лінгвальне втілення концепту СПОЖИВАННЯ у французькому соціально-критичному романі другої половини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Истоміна Олена Миколаївна ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2010. – 264 с.
5. *Изотова Н. П.* Текстовий концепт шлях до слави в англомовних біографічних романах ХХ століття: семантико-когнітивний та наративний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Изотова Наталя Павлівна ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2009 – 20 с.
6. *Савчук Р. І.* Оповідний простір художньої прози Ф. Саган: лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Савчук Руслана Іванівна ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2009. – 296 с.
7. *Фомичёва Ж. Е.* О концептуальном анализе языкового воплощения постмодернистской иронии / Жанна Евгеньевна Фомичева // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. С. Кубрякова. – М.–Калуга : ИП Кошелев А. Б. (Изд-во “Эйдос”), 2007. – С. 196–203.
8. *Стернин И. А.* Введение в речевое воздействие / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : ИД “Кварта”, 2001. – 252 с.
9. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2004. – 344 с.
10. *Ржевская Н. Ф.* Гюстав Флобер [Электронный ресурс] / Наталья Федоровна Ржевская // Французская литература второй половины XIX в. – С. 7–31. – Режим доступа : www.franklang.ru
12. *Велівченко В. Ф.* Конверсативні імплікатури як комунікативно-прагматичний механізм вираження емоцій мовця (на прикладі сучасного англомовного художнього діалогічного тексту) / Валентина Федорівна Велівченко // Вісник Черкаськ. нац. ун-ту. – Серія “Філологічні науки”. – Вип. 140. – Черкаси, 2008. – С. 35–47.
13. *Шаховский В. И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка : [монография] / Виктор Иванович Шаховский. – М. : Либроком, 2008. – 208 с.
14. *Формановская Н. И.* Речевое взаимодействие. Коммуникация и прагматика / Наталья Ивановна Формановская. – М. : ИКАР, 2007. – 480 с.

ДОВІДНИКИ

15. *Литературная энциклопедия* : [в 11-ти т.] [Электронный ресурс]. – М. : Советская энциклопедия, 1929–1939. – Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclor/>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. *Goncourt E. de.* La Faustin [Электронный ресурс] / Edmond de Goncourt. – P. : Bibliothèque – Charpentier, 1903. – 343 p. – Режим доступа : <http://www.booksbooksbooks.ru/>
17. *Zola E.* Thérèse Raquin / Emile Zola. – P. : Pocket, 2005. – 278 p.
18. *Clavel B.* Le Tonnerre de Dieu [qui m’emporte] / Bernard Clavel. – M. : Tsitadel, 2001. – 144 p.
19. *Mauriac F.* Thérèse Desqueyroux / François Mauriac. – P. : Le Livre de Poche, 1998. – 89 p.
20. *Flaubert G.* Madame Bovary / Gustave Flaubert. – M. : Editions en langues étrangères, 1958. – 382 p.
21. *Hérial P.* Famille Boussardel / Philippe Hérial. – P. : Gallimard, 1944. – 499 p.
22. *Balzac O. de.* Eugénie Grandet / Honoré de Balzac. – P. : Les classiques de Poche, 1972. – 168 p.
23. *Stendhal (Henry Beyle).* Le Rouge et le Noir : Chronique du XIX siècle [Электронный ресурс] / Stendhal (Henry Beyle). – P. : Michel Lévy frères, 1854. – 690 p. – Режим доступа : <http://www.booksbooksbooks.ru/>